

gazetesi başyazarı Faik Ahmet Bey'in (Barutçu) yaptığı konuşmada ve *İstikbal* gazetesinde eski Trabzon valisi Hamit Bey'in (Kapancı) bu münasebetle yazdığı yazılarda Mustafa Kemal Paşa hedef alındı.

Ali Şükrü Bey emperyalizme karşı bağışsız duruşuyla öne çıkmış, bu mücadelenin Müslümanlık dairesi içinde şekilleneceğine inanmış, millî egemenlik ve hukukun üstünlüğü ilkesini benimsemiş, doğruluğuna inandığı fikirleri sonuna kadar savunmuş bir siyaset adamıydı. Katli hadisesi, Cumhuriyet tarihinin karanlıkta kalmış önemli bir siyasî meselesi olarak halen tartışılmaktadır. Ali Şükrü Bey'in gazete makaleleri yanında bazı yazıları şunlardır: "Anadolu'nun Büyük ve Mukaddes Cihadı" (*Sebilürreşâd*, XIX/490, 24 Eylül 1337, s. 233-246; aynı makale, haz. Veysel Usta, *Yunus Dergisi*, sy. 13, Ocak-Mart 1996, Trabzon 1996, s. 31-48); "Gazi Barbaros Hayreddin'in Türbesi ve Evkafı" (*Donanma Mecmuası*, sy. 4, Haziran 1326, s. 290-295); "Keşşaf Yoldaşlığı" (*İdman Mecmuası*, sy. 1, 15 Mayıs 1329); "Varna Müdafası" (*Risâle-i Mevkûte-i Bahriyye*, III, nr. 5, Mart 1333, s. 193-206).

BİBLİYOGRAFYA :

Cumhur Odabaşıoğlu, "Ali Şükrü Bey'in Erzurum Kongresi'ne Of Temsilcisi Seçilmesi", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri* (1-3 Haziran 1988), Samsun 1990, s. 111-114; Murat Yüksel, *Faik Ahmet Barutçu'nun İstikbal Gazetesi Belgelerine Göre Ali Şükrü Bey ve Topal Osman Ağa*, Trabzon 1993; Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, İstanbul 1994, tür. yer.; a.mlf., *Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi*, İstanbul 1996; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, Ankara 1995, III, 923-924; Kadir Mısıroğlu, *Trabzon Mebusu Şehid-i Muazzez Ali Şükrü Bey*, İstanbul 1996; Sadık Sarısan, "Birinci Dönem TBMM'de Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in Faaliyetleri", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri* (3-5 Mayıs 2001), Trabzon 2002, I, 733-754; İsmail Hacifettahoğlu, *Ali Şükrü Bey*, Ankara 2003; İsmail Akbal, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, Trabzon 2008, tür. yer.; Süleyman Beyoğlu, *Millî Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa*, Ankara 2009, s. 267-287; Mahmut

Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, İstanbul 2010, tür. yer.; Osman Fikret Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi Tarihinde Giresun* (haz. Veysel Usta), Trabzon 2011, s. 72-78, 112; Veysel Usta, "Ali Şükrü Bir İttihatçıydı: Mehmet Altan'ın 'Birinci Cumhuriyet Üzerine Notlar' Adlı Kitabına Bir Eleştiri", *Virgöl*, sy. 51, İstanbul 2002, s. 67-70; a.mlf., "Trabzon'da Bolşevik Bir Aydın. Kahkahacı Esat Ömer Eyyubi", *Müteferrika*, sy. 41, İstanbul 2012, s. 49-106.

VEYSEL USTA

ALİ VEFÂ eş-ŞÂZELÎ

(علي وفا الشاذلي)

Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed
b. Muhammed b. Vefâ
el-Kureşî eş-Şâzeli el-Mâlikî
(ö. 807/1405)

Şâzeli-Vefâî şeyhi.

759 (1358) yılında Kahire'de doğdu. Şâzeliyye'nin Vefâîyye kolunun kurucusu Muhammed Vefâ'nın oğludur. Hayatına dair bilgiler kısıtlı olmakla birlikte özelikle Şa'rânî, *eş-Tabâkâtü'l-kübrâ*'sında birçok menkıbesini nakletmektedir. Hayatıyla ilgili ikinci önemli kaynak çağdaşı İbn Hacer el-Askalânî'nin *İnbâ'ü'l-ğumr*'udur. Ölüm tarihi her iki kaynakta farklı ise de İbn Hacer'in verdiği 807 yılı, hem kendisiyle görüşmüş olması hem diğer tarihî olaylar açısından gerçeğe daha yakın görünmektedir. Ailesinin Mağrib kökenli olduğu ve babasının İskenderiye'de doğduğu anlaşılmaktadır. Babası ümmî olmakla birlikte başta divanı olmak üzere çok sayıda tasavvufî eserin sahibidir. Onun Şâzeli şeyhlerinden Dâvûd b. Ömer el-Bâhilî'ye intisap ettiği ve seyrüsülûkünü tamamladıktan sonra İhmîm'e giderek büyük bir zâviye kurduğu, ardından Kahire'nin Ravza bölgesine yerleşip irşad faaliyetlerine devam ettiği nakledilir. Ailenin ve tarikatın ismi haline gelen Vefâ adı kendisine Nil sularının iyice alçaldığı bir dönemde onun duasıyla suyun yeniden "vefâ seviyesi"ne yükselmesi üzerine halk tarafından verilmiştir. Yine ailenin şerif

olarak tanınması ve sonradan nakîbüleşraflığı uhdeslerine alması Hz. Hasan soyundan geldiğini göstermektedir.

Altı yaşlarında babası vefat eden Ali Vefâ ağabeyi Şehâbeddin Ahmed Vefâ ile birlikte Muhammed ez-Zeylaî'nin himayesine girdi. On yedi yaşına geldiğinde babasının ölmeden önce işaret ettiği gibi onun yerini aldı ve etkili vaazlar vermeye başladı. Şa'rânî'nin, *Tabâkât*'ında en geniş biyografiyi Ali Vefâ'ya ayırmasında kendisinin de Şâzeliyye mensubu olmasının yanı sıra, Ekberî geleneğini Şâzeliyye'ye has yeni bir üslûpla bu tarikatın sokan ve yeni bir metot geliştiren Ali Vefâ'ya özel bir ilgi duymasının önemli rolü vardır (McGregor, *Sanctity and Mysticism*, s. 72). Şa'rânî ve İbn Hacer mensur eserlerine rağmen ilk planda onu şair olarak tanıtmışlardır. Şa'rânî'nin, "Eğer şiirleri tefsir edilse kelleler gider" şeklindeki ifadesi Ali Vefâ'nın şiirlerini vahdet-i vücûd neşvesiyle yazmasından dolayı söylenmiş olmalıdır. Bazı şiirlerinin İbnü'l-Fârız ile dahi kıyas edilebilecek kadar güçlü olduğunu söyleyenler de vardır. Kahire'de vefat eden Ali Vefâ'nın kabri Karâfe Mezarlığı'ndaki aile kabristanındadır. Ali Vefâ hayatının son döneminde Kahire'de Ravza'daki evini tarikatın merkezi haline getirmiş, cuma günleri müridlerine cuma namazını burada kıldırarak ve onlara özel hutbeler okumuştur. Daha önce benzerine pek rastlanmayan bu uygulama toplumsal baskı ve kabul görmeme endişesinden kaynaklanabileceği gibi Ali Vefâ'nın, dolayısıyla da tarikatının bir içe kapanma refleksi olarak da algılanabilir.

Ekberî geleneğin Mısır'a ve Şâzeliyye'ye taşınmasında Ali Vefâ'nın önemli rolü olmuştur. Hızır-Mûsâ kıssası ve sembolizmi Ali Vefâ'nın tasavvuf düşüncesinde önemli bir yere sahiptir. Kendisi, bu kıssa üzerinden tasavvufta çokça tartışılan velâyet-nübüvvet ilişkisine yeni bir boyut kazandırmıştır. Hakîm et-Tirmizî'nin "hatmü'l-velâye" görüşünü yorumlayan Muh-yiddin İbnü'l-Arabî, Hakîm et-Tirmizî gibi kendisini hâtemü'l-enbiyâdan sonra gelecek evliyanın hâtemi olarak görmüştür. Ali Vefâ ise İbnü'l-Arabî'nin üstünlüğünü kabul etmekle birlikte teoriyi biraz daha genişleterek hâtemü'l-evliyâyı belirli aralıklarla devreden bir daire şeklinde algılamıştır. Ali Vefâ ile babası Muhammed Vefâ'nın geliştirdikleri devir teorisi ve hâtemü'l-evliyâyı mücedditlikle, mehdilikle ve kıyametle ilişkilendirmeleri Ekberî geleneğinde yeni bir dönüm noktasıdır. Bu aynı zamanda Vefâîyye'nin Şâzeliyye'den

Ali Şükrü Bey'in cenaze töreninden bir görünüş (Osman Kaya fotoğraf arşivi)

ayrıldığı en önemli husustur. İbn Hacer, Ali Vefâ'nın iyi bir müşrid ve iyi bir şair olduğunu söylemekle birlikte tekkesini ziyareti esnasında müridlerinin ona doğru secde ettiklerini görünce bunu şiddetle eleştirmiştir. Vefâiyye'nin faaliyet alanı Kahire ile sınırlı kalmıştır. Bunda tarikatın bir aile tarikatı olarak gelişmesi ve silsilesinin Vefâ ailesiyle devam etmesinin yanı sıra yayılmacı olmayan kendilerine özgü bir tasavvufi anlayışa sahip bulunmalarının da etkisi vardır. Vefâiyye'nin silsilesi 1907 yılına kadar takip edilebilmektedir ve Ali Vefâ'dan itibaren silsilede geçen yirmi iki şeyhin hepsi Vefâ ailesine mensuptur. Ali Vefâ'nın ardından tarikat ağabeyi Şehâbeddin Ahmed Vefâ ile devam etmiştir. Ali Vefâ ile Vefâiyye üzerine en kapsamlı çalışmalardan biri, Richard McGregor'un McGill Üniversitesi'nde 2001 yılında tamamladığı *A Study of Saint-hood in Medieval Islamic Egypt: Muhammad and Ali Wafa* başlıklı doktora tezidir. Ali Vefâ ve babası Muhammed Vefâ'da velâyet düşüncesi üzerine odaklanan bu tez *Sanctity and Mysticism in Medieval Egypt: The Wafâ' Sufi Order and the Legacy of Ibn 'Arabî* adıyla yayımlanmıştır (Albany 2004).

Eserleri. 1. *Dîvân* (nşr. Enes Atıyye el-Fakî, Kahire, ts.). 2. *el-Veşâyâ / Mecmû'u'l-vâridât* (*el-Vâridâtü'l-ilâhiyye* adıyla nşr. Muhammed İbrâhîm Muhammed Sâlim, Kahire 2004). Ali Vefâ'nın, kendisi de bir Vefâi şeyhi olan Nâsirüddin Muhammed b. Nûreddin Ali el-Buhûti tarafından derlenen sözlerinden oluşmaktadır. 3. *Mefâtîhu'l-hazâ'ini'l-'Aliyye*. McGregor'un kaydına göre müellifin vücdü ve velâyet gibi kavramları ayrıntılı biçimde incelediği eseridir (a.g.e., s. 85; Dârü'l-kütübü'l-Misriyye, Tasavvuf, nr. 152, 33564). 4. *Libâsü'l-fütüvve* (a.g.e., s. 85; Mektebetü'l-Ezheriyye, Mecâmi', nr. 1076; Zekî, nr. 41313). Dört varaktan ibaret bir risâledir. *el-Mesâmî er-rabbâniyye* adlı risâlenin (İÜ Ktp., AY, nr. 1412) Ali Vefâ'ya aidiyeti ise şüphelidir ve babasının bir eseriyle karıştırılmış olması muhtemeldir. *el-Bâ'is 'ale'l-halâs min sû'îz-zan bi'l-havâs* adlı eserin de (British Library, Or., nr. 4275) müellife aidiyeti şüphelidir (a.g.e., s. 219).

Ali Vefâ'nın fıkıh, tefsir, kelâm ve tıp gibi alanlarda eser telif ettiği bilinmektedir. Bir fıkıh kitabı olan *el-Kevşer el-mutra fi'l-ebhûri'l-erba'a* ve kendisine atfedilen tefsir büyük ihtimalle kaybolmuştur (a.g.e., s. 99). Kataloglarda *Me'âric-i Seb'a* adlı bir eser Ali b. Vefâ adına kayıtlı

ise de eserin ona ait olması şüphelidir. Hüseyin Acet'in lisans tezi olarak hazırladığı eser Ahmed Muhtar isimli bir kişi tarafından tercüme edilmiştir (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4485). Bu tezde eser Zeyniyye'nin Vefâiyye kolunun kurucusu Şeyh Vefâ'ya nisbet edilse de eserin ona da ait olmadığı anlaşılmaktadır. Bu tercüme, Muhammed Bedirhan tarafından yayıma hazırlanan *Hakk'ın Nuruna Mirac* adlı kitabın içinde günümüz Türkçe'siyle yayımlanmıştır ("Yedi Mirac", İstanbul 2011, s. 113-156).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, V, 253-256; Şarâni, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. Abdurrahman Hasan Mahmûd), Kahire 1421/2001, II, 478-569; M. Abdür-raûf el-Münâvî, *el-Kevâkibü'd-dürriyye* (nşr. Abdülhamîd Sâlih Hamdân), Kahire, ts. (el-Mektebetü'l-Ezheriyye), II, 145-157; J. S. Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, New York 1973, s. 49, 159, 185, 213; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Hadikatü'l-evliyâ: Veliler Bahçesi*, İstanbul 1979, s. 312-314; Hüseyin Acet, *Seyyid Ali b. Vefâ'nın Meâric-i Seb'a Adlı Eseri ve Değerlendirmesi* (mezuniyet tezi, 1991), AÜ İlahiyat Fakültesi; Mustafa Salim Güven, *Ebu'l-Hasan Şâzili ve Şâziliyye* (doktora tezi, 1999), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 308-310; Hasan b. Muhammed Kühin el-Fâsî, *Tabakâtü's-Şâzeliyyeti'l-kübrâ* (nşr. M. Edîb el-Câdir), Dimaşk 1421/2000, s. 68, 69, 126, 127, 130, 131, 238, 239; R. J. A. McGregor, *Sanctity and Mysticism in Medieval Egypt: The Wafâ' Sufi Order and the Legacy of Ibn 'Arabî*, Albany 2004, tür.yer.; a.mlf., "Ali b. Muhammed Wafâ", *The Encyclopaedia of Islam Three*, Leiden 2007, fas. 2, s. 98-100; Hâlid b. Nâsir el-Uteybî, *et-Tarikâtü's-Şâzeliyye*, Riyad 1432/2011, I, 474-475.

ABDULLAH TAHA ORHAN

ALJAMİADO

Balkan müslümanları arasında
yerel dillerde
Arap harfleriyle oluşturulan
bir edebî tür.

Çoğunluğunu Arnavutluk ve Bosna müslümanlarının teşkil ettiği müslüman Balkan halkları Arap harfleriyle yazılan zengin bir **aljamiado** (aljamia < el-acemiyye: Arap olmayan, yabancı dili) edebiyatı ürettiler. Daha önce Endülüs'te İslâmiyet'i veya İslâm kültürünü benimseyen İspanyollar da aynı adla anılan bir edebiyat ortaya koymuşlardı (bk. ALJAMİA). Fetihten sonra Balkanlar'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi Arnavutluk ve Bosna'da da toplumun eğitimli yerli kesimi dışlanmadı ve başka yerlere sürülmedi. Bunlar, XIX ve XX. yüzyıllarda meydana gelen birçok olumsuz gelişmeye ve siyasi

çalkantılara rağmen toplumdaki rollerini korudular. Bosna bu anlamda en eski aljamia edebiyatına sahiptir ve bilinen en eski örneği 1580'lere dayanmaktadır. Tuzla'dan Muhammed Hevâî Üsküfî'nin (ö. 1061/1651) *Makbûl-i Ârif* adlı Türkçe-Bosnakça manzum lugatı Slav dillerinin en eski lugatları arasında yer alır. Bosna, bu edebî tür üzerine 1912'de Vladimir Ćorović ve Seifuddin Kemura'nın geniş kapsamlı çalışmalarıyla başlayan en eski araştırma ve yayınların yapıldığı ülkedir. Bir gözlemcinin de eserinde ifade ettiği gibi Bosna'da aljamia şeyhler, askerler ve kadınlar tarafından oluşturulmuş bir edebiyat türüdür. Bosnalı Abdurrahman Sırrî Baba'nın sade bir dille yazılmış ilâhileri bu edebiyatın en meşhur örnekleri arasındadır.

Arnavutluk'ta Bosna'dan hayli süre sonra ülkenin İslâmlaşma süreciyle paralel olarak zengin bir aljamia edebiyatı ortaya çıktı. Arnavut aljamia edebiyatı XVIII. yüzyılın ardından güçlü bir gelişme kaydetti. Ancak bütün geleneğin yıkıldığı Balkan savaşları ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra yavaş yavaş ortadan kalktı. Ülkenin Katolikliğin hâkim olduğu kuzey kesiminde gelişen ve Latin harfleriyle yazılan Arnavutça dinî-didaktik edebiyatın ya da Güney Rum-Ortodoks Arnavutları'nın Rumca yazdıkları eserlerin aksine, müslümanlar tarafından meydana getirilen Arnavut aljamia edebiyatı Hristiyanlığın güçlü etkisinden kurtularak Arnavut dilinin en önde gelen edebiyatı haline gelmiştir. Bu edebiyatta lirik-mistik eserler, destanlar, romanlar, sosyal konular, çok sayıda mevlid ve ilâhi yanında sözlükler ve ders kitapları da yazılmıştır. Arnavut aljamia edebî ürünleri sadece Arnavutluk'ta kalmamış, çoğunlukla Arnavutça konuşan müslümanların yaşadığı Güney Karadağ, Kosova ve Batı Makedonya edebiyatlarının da taşıyıcısı olmuştur. Her ne kadar bu edebiyat İslâm kültürü içerisinde derinleşmişse de sadece varlığı dahi Arnavut milletinin İslâmiyet'i kabul ettikten sonra kimliğini kaybetmediğinin en açık delilidir. Aljamiado, XVIII ve XIX. yüzyıl Arnavutluk'unun kültürel atmosferini daha iyi anlamak için hayati bir önem taşır. Ancak modern Arnavut tarih yazımında bu husus kasten göz ardı edilmektedir.

Ülkenin güneyinde 1950'lerde, XVIII. yüzyıl aljamia edebiyatının önde gelen şairlerinden biri olan, Kolonya yöresinin lehçesiyle yazan ve ardında bir mevlid, bir şiir mecmuası ve Tepedelenli Ali Paşa'nın 1788 savaşı üzerine *Sefer-i Hümâyun* adlı bir eser bırakan Hasan